

Eugeniusz Sakowicz

„Ekshumacja.Przewijanie zwłok w plemieniu Betsileo na Madagaskarze”, Józef Niesyto, Toruń - Sudbury 2013 : [recenzja]

Nurt SVD 48/2 (136), 290-295

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Recenzja

Józef Niesyto, *Ekshumacja. Przewijanie zwłok w plemieniu Betsileo na Madagaskarze*, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń-Sudbury (Kanada) 2013, 452 s. ISBN 978-83-89376-95-4.

Eugeniusz Sakowicz
eugeniusz.sakowicz@wp.pl

Autor książki pt. *Ekshumacja. Przewijanie zwłok w plemieniu Betsileo na Madagaskarze*, ks. Józef Niesyto (ur. w 1955 roku) jest prezbiterem Diecezji Sault Ste Marie w Kanadzie. Do roku 2005 był członkiem Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej. Jego droga naukowa jest oryginalna, można rzec – jedyna w swoim rodzaju. Jako konstruktor maszyn górniczych, w 1985 roku ze stopniem mgr. misjologii ukończył studia filozoficzne i teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym Oblatów Maryi Niepokalanej w Obrze (afiliowanym do Papieskiego Instytutu Teologicznego w Poznaniu). W 1987 roku podjął pracę misyjną na Madagaskarze, na początku wśród plemienia Betsimisaraka u wschodnich wybrzeży Oceanu Indyjskiego. Następnie pełnił szereg funkcji w strukturach kościelnych i zakonnych w Ambinanindrano oraz w Toamasina. Po blisko dziesięciu latach pracy misyjnej na Madagaskarze udał się do Kanady (rok 1996), gdzie zaangażował się w pracę duszpasterską w Mississauga.

Ubogacony doświadczeniem działalności misyjnej odbył – w indywidualnym toku – studia licencjackie w Instytucie Teologii Fundamentalnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które ukończył w 1998 roku. Jako magister teologii i licencjat z zakresu teologii fundamentalnej (oraz misjologii), celem zebrania materiałów do dysertacji doktorskiej, udał się ponownie na Madagaskar. W latach 1998–2000 J. Niesyto przebywał w Kandzie, gdzie poświęcił się całkowicie indywidualnej pracy naukowej. W latach 2000–2005 był proboszczem polskiej parafii pw. św. Andrzeja Boboli i parafii francuskiej Ste Marie du Sault w Sault Ste Marie, w prowincji Ontario. Przez cały czas ks. J. Niesyto utrzymywał kontakty z teologicznym środowiskiem naukowym w Polsce. Po ukończeniu w 2005 roku studiów doktoranckich na

Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskał stopień doktora nauk teologicznych. Dysertację doktorską pt. *Zwyczaj, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe w plemieniu Betsimisaraka na Madagaskarze* napisał pod kierunkiem (wówczas) ks. dr. hab. Jana Perszona (dziś profesora tytularnego nauk teologicznych, znawcy kultury ludowej, w tym obrzędów pogrzebowych, etnologa religii oraz znaczącego w Polsce teologa fundamentalnego). Od 2005 roku ks. J. Niesyto jest proboszczem parafii frankofońskiej L'Annonciation w Sudbury.

Wyraźnym – wiodącym kierunkiem badań naukowych ks. J. Niesyto jest antropologia śmierci, wpisująca się w szerszy nurt badawczy – tanatologię. Wskazać tu należy dzieło pt. *Antropologiczne i teologiczne podstawy koncepcji spraw ostatecznych w plemieniu Betsimisaraka* (Ontario 2007). Autor rozwinął w tej książce tezy z dysertacji doktorskiej. Zagadnienia antropologiczne i teologiczne naświetlone zostały przez pryzmat wierzeń eschatologicznych plemienia Betsimisaraka. Książka powstała w oparciu o badania terenowe przeprowadzone w latach 1993-1995. Badania te prowadzone były w siedemdziesięciu trzech miejscowościach na Madagaskarze u wschodnich wybrzeży Oceanu Indyjskiego. Autor naszkicował różne aspekty tradycyjnych wierzeń eschatologicznych. Omówił pojęcia Boga-Zanahary, Przodków, Czcigodnych Ra. Nadto opisał rodzinę, sferę duchową i cielesną człowieka, życie po śmierci, również rozumienie nagrody i kary po śmierci. Zauważył powszechnie praktykowane w plemieniu rytuały, w tym stojące w opozycji do doktryny chrześcijańskiej seanse demoniczne *Tromba*.

W kolejnym opracowaniu z zakresu antropologii śmierci pt. *Spojrzenie przez pryzmat chrześcijaństwa na ekshumację i ofiarę z Zebu w plemieniu Betsimisaraka na Madagaskarze* (Ontario 2008) skoncentrował się na osobliwej – z punktu widzenia kultury Zachodu (i w ogóle chrześcijaństwa) – ofierze i obrzędach. Prezentując tradycyjną ceremonię ekshumacji i składanie sakralnej ofiary z *Zebu* autor pytał o możliwość *inkulturacji* chrześcijaństwa w kontekście tych fenomenów kulturowych. Dzieło powstało w oparciu o wywiady przeprowadzone przez autora w latach 1993-1995, w czasie etnograficznych badań terenowych.

Tradycyjne wierzenia i rytuały funeralne plemienia Betsimisaraka a tradycja chrześcijańska (Ontario 2010) to książka nawiązująca do wcześniejszych badań (również z lat 1993-1995). Autor omówił w niej wierzenia eschatologiczne oraz rytuały funeralne u Betsimisaraka. Skoncentrował się na chronologii poszczególnych etapów pogrzebu. W kontekście tych finalnych wydarzeń „całościowo” spoznał na społeczność Betsimisaraka. Można rzec – odkrył motywację zachowań poszczególnych jej człon-

ków w obliczu śmierci. Celnie ujął zależność między koncepcją człowieka (antropologią) i koncepcją Boga (teologią) a społecznie celebrowanym sposobem przeżywania śmierci i uroczystości pogrzebowych.

W książce *Malgaskie misterium śmierci w plemienu Betsimisaraka w świetle tradycji chrześcijańskiej* (Ontario 2011) autor porównał malgaskie i chrześcijańskie „przygotowanie do śmierci”. Zainteresował się „rdzeniem” tematu – „powrotem śmierci” do świadomości społecznej. „Wykluczeniu” śmierci ze świadomości społecznej współczesnych kultur konsumpcyjnych (skoncentrowanych na doczesności) przeciwstawia się antropologia śmierci, zwana też antro-potanatologią. Nauka ta ukazuje śmierć jako istotną część ludzkiego, a nie jako rzeczywistość, która ma wszystkich wokoło „straszyć”. Mając to na uwadze, w książce zaprezentowano tradycyjny proces przygotowania do śmierci u Betsimisaraka. Autor uczynił to w świetle katolickiej (sięgającej XIX wieku) koncepcji „dobrego umierania”. Gotowość na śmierć i życie w nadziei na osiągnięcie życia wiecznego była – według katolicyzmu – cechą charakterystyczną owego przygotowywania się. Fakt ten jest wyzwaniem dla chrześcijańskiej *inkulturacji* (w jej sferze doktrynalnej). Zapewne „wskreszenie” bractw dobrej śmierci, tak pręźnie „kiedyś” działających w parafiach katolickich, byłoby wielką proklamacją życia. Taką proklamacją są obrzędy tubylcze u Malgaszki.

W książce *Groby malgaskie* (Ontario 2012) ks. J. Niesyto przedstawił historyczny rozwój budowy grobów nie tylko w plemienu Betsimisaraka, ale również w innych regionach Madagaskaru. Ustalił, iż na badanym przez siebie terenie została zachowana tradycyjna ciągłość w konstrukcji grobów. Opisał miejsce grobu w kulturze malgaskiej oraz usystematyzował je „w porządku chronologicznym”. Przybliżył czynności przygotowawcze do budowy grobu oraz ich „konstruowanie”. Zauważył, iż motywem, który skłania Malgaszki do budowania grobów kolektywnych, jest wiara w kontynuację życia po śmierci, mająca wymiar społeczny. Wierzenia Malgaszki, związane z „konstruowaniem” grobów kolektywnych, w bardzo ograniczonym jednak stopniu „korespondują” z wiarą chrześcijańską, która przez wieki podkreślała eschatologię jednostkową. W konsekwencji tego wypracowała odmienną koncepcję miejsca grzebalnego.

Recenzowana książka (przybliżona na tle wyżej wskazanych publikacji) pt. *Ekshumacja. Przewijanie zwłok w plemienu Betsileo na Madagaskarze* (Toruń 2013) ukazała się nakładem Oficyny Wydawniczej Kucharski-Toruń. Recenzję wydawniczą dzieła napisał wskazany już wyżej ks. prof. dr hab. Jan Perszon. Książka liczy 452 strony. Jej strukturę stanowią: strona tytułowa, spis treści, wykaz skrótów, wprowa-

dzenie, siedem rozdziałów, zakończenie, podsumowanie w języku francuskim i angielskim, bibliografia i trzynaste aneksów.

W rozdziale I – *Historia Madagaskaru i plemienia Betsileo* (s. 21-51) autor przedstawił dzieje wyspy (m.in. powstanie pierwszych państw; zjednoczenie plemion malgaskich; panowanie francuskie i okres niepodległości). Przedmiot analizy podjętej w rozdziale II sygnalizuje jego tytuł – *Ewangelizacja Betsileo* (s. 53-111). Ks. J. Niesyto ukazał tu dzieje głoszenia Ewangelii na Madagaskarze, działalność misyjną na Płaskowyżu Centralnym, działalność misyjną po 1896 roku.

Rozdział III omawia kwestie podane w jego tytule – *Śmierć i życie pozagrobowe w wierzeniach Betsileo* (s. 113-166). Autor opisał wyobrażenia eschatologiczne, naświetlił ponadto pojęcia dotyczące eschatologii u Betsileo, koncepcję śmierci oraz sferę duchową i cielesną w jej kontekście. Rozdział IV – *Grobowiec jako „klucz” do kultury Betsileo* (s. 167-187) podejmuje oryginalny i mało zbadany problem, nie tylko w polskiej literaturze przedmiotu, ale też w ogóle. Autor zaczął od zaprezentowania genezy grobowców. Następnie skoncentrował się na grobowcu w tradycji Betsileo. Omówił jego „architekturę” oraz stronę rytualno-ideową tych „miejsc”. Rozdział V – *Idea ekshumacji w kontekście społecznym* (s. 189-200) przedstawia – jak sam mówi – „odmiany” (bardziej właściwym słowem byłoby „rodzaje”) ekshumacji, samą ceremonię pogrzebową i jej bogactwo („przepych”). Rozdział VI to *Rytuał przewijania zwłok* (s. 201-227). Autor zaprezentował tu jego genezę, uczestników oraz przebieg. Zauważył nadto „ewolucję” tego rytuału oraz dokonał jego oceny. Rozdział ostatni – VII pt. *Ryt „Anti-dmaba” w kontekście chrześcijańskim* (s. 229-263) mówi o wierze Batsileo jako uczestnictwie w życiu Boga i Przodków. Wskazuje też na aktualizację wiary oraz na miłość jako jej „realizację”. Zakończenie pracy prezentuje zasadnicze jej osiągnięcia. Całość studium zamyka bogata bibliografia.

Temat podjęty w dziele *Ekshumacja. Przewijanie zwłok w plemieniu Betsileo na Madagaskarze* jest oryginalny. O ile mi wiadomo, dotychczas w literaturze przedmiotu nie powstała praca tak dokładnie i rzeczowo przedstawiająca ceremonię ekshumacji i przewijania zwłok. Dla człowieka kultury Zachodu i dla chrześcijanina obrzęd ten wydawać się może niezrozumiały, na wskroś „dziwny”. Spotkanie misjonarza z tymi obrzędami wywołać może u niego (jeżeli do tego spotkania nie był przygotowany) tzw. „szok kulturowy”. W procesie przygotowania misjonarza do poznania tak niezrozumiałych ceremonii, jak te opisywane przez ks. J. Niesyto – należy zwrócić uwagę na ich genezę, rozwój, sens i przesłanie. W końcu odnieść trzeba je do doktryny chrześcijańskiej.

Rozprawa powstała w oparciu o metodę etnograficznych badań terenowych. Po zebraniu materiału autor, w dalszym toku przygotowywania pracy, wykorzystał metodę porównawczą. Przeprowadził krytyczną analizę danych faktograficznych, a także teologiczną interpretację wierzeń oraz rytuałów ekshumacji i przewijania zwłok. Odwoływał się w tym miejscu do literatury z zakresu eschatologii katolickiej i historii liturgii. Przebadane wierzenia zinterpretował w oparciu o metodę fenomenologiczną, która pozwoliła uchwycić istotę zjawiska i wszechstronnie wyjaśnić ich sens. Do książki dołączone zostały aneksy, które stanowią uzupełnienie i „ilustrację” niektórych tez książki.

Śmierć w kulturze plemienia Betsileo jest wydarzeniem rytualizowanym. Wiąże się z szeregiem symbolicznych czynności, formuł słownych, zabiegów i zachowań. Autor dokonał głębokiej analizy tych rytualnych czynności. Na pewno nie odczytałby przesłania tych symboli, gdyby nie znalazł doskonale – z autopsji! – kultury badanego plemienia. Podjęcie tematu było ważne ze względu na wyzwania *inkulturacji*, na którą już wyżej zwróciłem uwagę. Czytając dzieło można dostrzec zbieżne (choć nie tożsame) elementy w katolickiej wizji życia po śmierci z wizją tradycyjną, malgaską. Niektóre inwokacje, za zgodą odpowiednich władz kościelnych, można by wykorzystać w obrzędach pogrzebu katolickiego. Są jednakże i takie elementy ceremonii, które nie tylko są katolicyzmowi obce, ale przeciwne (np. przywoływanie duchów i wchodzenie z nimi w kontakt). Opisane przez ks. J. Niesyto rytuały funeralne czynią śmierć „czymś normalnym”. Nie może ona „paraliżować” tych, którzy żyją. Obrzędy służą pogodzeniu się z ze śmiercią i wyzwala ją z lęku, który ta generuje.

„Ekshumacja – pisze autor rozprawy – jest jedną z najważniejszych czynności pogrzebowych, praktykowanych w plemienu Betsileo, i dlatego koniecznym jest ukazanie jej w aspektach: psychologicznym, socjalnym i religijnym” (s. 19).

Zaprezentowane przez ks. J. Niesyto obrzędy zmieniają się – co jest nieuniknione – w procesie przemian kulturowych, społecznych, ekonomicznych, ale też edukacyjnych. Istota obrzędów jest natomiast taka sama. Bogactwo symbolicznych czynności koresponduje z głęboką wiarą w kontynuację życia po śmierci. Malgasze wierzą w prorocze sny (notabene, w sny wierzą chyba wszystkie ludy na świecie!). Wierzą też w przebywanie „duchów” zmarłych przy swoim ciełe (to przekonanie spotkać można w ludowej pobożności funeralnej, również w krajach kiedyś schryścianizowanych). Fakt wiary w sny oraz w obecność „duchów” przy ciełe stanowi o trudnościach na drodze *inkulturacji*.

W małgaskiej kulturze tradycyjnej obecne są też praktyki okultystyczne. Żyjący próbują wchodzić ze zmarłymi w relacje, co Kościół odrzuca jako praktykę duchowo niebezpieczną. „Obcowanie ze zmarłymi” to nie „świętych obcowanie”. Ks. J. Niesyto jest teologiem – realistą widzącym „blaski i cienie” *inkulturacji*.

W dialogu międzyreligijnym (czy w ogóle interkulturowym) pierwszym zadaniem jest precyzyjne określenie antropologii uznawanej przez strony owego dialogu. Betsileo postrzegają człowieka jako zjednoczenie duszy i ciała. Pierwszeństwo w tej koniunkcji ma dusza, chociaż jej pojęcie nie jest jasno sprecyzowane. W mowie potocznej wskazuje się na „ducha zmarłego”. Po śmierci człowieka nie spotyka Sąd Ostateczny, jak naucza chrześcijaństwo. Nie ma też wiary w piekło. Karą jest sytuacja, kiedy osoba – postępująca w życiu w sposób naganny – nie spocznie w rodzinnym grobowcu. Oznacza to jej wyłączenie ze wspólnoty Przodków. Pozbawiona jest ona perspektywy życia wiecznego. Niebo pojmowane jest natomiast jako miejsce zamieszkałe przez Boga Zannahary i Przodków Razana. Jest bardzo wysoko. Tam następuje zjednoczenie ludzi z Bogiem Zannahary.

Podsumowując, stwierdzam, że rozprawa J. Niesyto stanowi *novum* w polskiej literaturze przedmiotu. Sytuuje się jako dzieło oryginalne, mające charakter studium z zakresu misjologii, teologii fundamentalnej oraz etnologii.